

QARAQALPAQ NAQIL-MAQALLARINDA “KEWIL” KONCEPTI**Joldasbaeva Hurliman Satbay qızı**

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Filologiya hám tillerdi oqıtıw
(Qaraqalpaq tili) tálim baǵdarı studentı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13330986>

Annotaciya. Bul maqalada koncept túsiniǵı, onıń lingvokulturologiyada úyreniliwi, onıń ózgeshelikleri, qaraqalpaq naqıl-maqallarında “Kewil” konceptiniń qollanılıwı misalında sóz etildi.

Tayanısh sózler: lingvokulturologiya, koncept, kewil, naqıl-maqallar.

THE CONCEPT OF “SOUL” IN KARAKALPAK PROVERBS.

Abstract. This article examines the concept of "concept", its study in linguoculturology, especially on the example of the concept of "soul" in Karakalpak proverbs.

Key words: linguoculturology, the concept, soul, proverbs.

ПОНЯТИЕ «ДУША» В КАРАКАЛПАКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ.

Аннотация. В данной статье исследуется понятие «концепт», его изучение в лингвокультурологии, особенности, на примере понятия «душа» в каракалпакских пословицах.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, душа, пословицы.

Ilimpazlar tárepinen koncept sóziniń jaratılıwı , onıń etimologiyası, ózine saylıǵı hám túrli millet wákillerine xızmet etiwı bul sózdiń, usı túsiniktiń insan mádeniyatına tásiri menen áhmiyetke iye. Bul túsiniq lingvokulturologiyada úyreniledi. Tiltanıwshı alım N.Mahmudovtıń pikirinshe, “Lingvokulturologiyalıq izertlewlerde áyne koncepttiń bildiriliwi mashqalalarına júda úlken dıqqat qaratılmaqta, internet materialları menen tanısqanda, mısalı, Rossiyadaǵı tiltanıwshılarda bul jónelis júda keń tarqalǵanın kóriw múmkin, bul haqqındaǵı jumıslardı sanap sanǵına jetiw múshkil. Hátteki sońǵı jıllarda jaqlanǵan usınılǵan dissertacijalardıń júda úlken bólegi áyne qanday da bir tilde koncepttiń lingvokulturologiyalıq izertlewine baǵıshlanǵan”¹.

Bizińshe, koncept sóziniń bildiriliw orınları hám táriyipleniwine, úyreniliwine dıqqat qaratılıp atır. Aytıp ótiw tiyis, koncept lingvokulturologiyada ónimli qollanılatuǵın birliklerden biri esaplanıp, bul birlik lingvomádeniy birlikler toparına kirip, áyne bir xalıqtıń mádeniyatınıń ózine say táreplerin jarıtađı.

¹ Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2012. -№ 5. –Б. 9

Koncept zamanagóy tiltanıwshılıqtağı lingvokulturologiyalıq tarawdıń birligi esaplanadı, sebebi ol til, jámiyet hám onıń mádeniyatı haqqındağı bilimlerdi sáwlelendiredi. Konceptler tilde mádeniyattı kórsetedi hám insan sanasında álem kórinisin payda etedi. Túrli konceptler leksikasınıń semantikalıq bildiriliwi, anıq birlikler kompleksi-ne baylanıslılıǵı menen karakterlenedi. “N.N.Boldiryevtıń aytıp ótiwınshe, “tilde konceptler óz aldına sózler hám sóz birlikleri, frazeologiyalıq birlikler, gápler hám ulıwma tekstler járdeminde verballasqan bolıwı múmkin”². Solay eken, koncept bul adamlardıń pikirlew waqtında júzege keletuǵın anıq bolmaǵan ,kemshiliksiz birlik, mánis ekenligin kórsek boladı.

Ilim pániniń rawajlanıwı menen insaniyattıń dúnyanı ańlaw hám oǵan óz dúnyaqarasınan kelip shıqqan halda múnasibeti ,yaǵnıy sáwbet baylanıs túri esaplanadı. Bul bolsa óz náwbetinde, insanlardıń kommunikativ dóretiwshiligine mádeniyatlar aralıq baylanıstı júzge keltiredi. “Koncept” – kulturalar birlespesi sıpatında reallasadı hám bul leksika, grammatika, frazeologizm, naqıl-maqallar, folklor, kórkem hám ilimiy ádebiyatlarda, sóylewdiń jazba hám awızeki formalarında kórinedi³.

Naqıl-maqallar qaraqalpaq folkorida keń orın alǵan, xalıqtıń milliy sanasın, turmıs-tárizin ózinde jámlestirgen insannıń kommunikaciya procesinde keń qollanılatuǵın eń áhmiyetli birliklerden esaplanıp, tilimizdiń naqıl-maqallar fonında xalqımızdıń ózine say xarakter, minez-qulqı, neshe ásirlik kelbeti sáwlelenip turǵanın kórsek boladı hám bunda insanlar oylaw dárejesin hám pikirlew sheńberin belgileytuǵın sanasına baylanıslı xalıqlardıń milliy lingvokulturologiyalıq toparlardıń ózine tánligin belgileytuǵın qural sıpatında bahalasaq boladı. Lingvokulturologiyada qollanılgan kóplegen konceptler sıyaqlı, “Kewil” konceptiniń de ornı ayrıqsha. Kewil sózi hár túrli mánilik ózgeshelikke iye, keń mánilı túsinik. Kewil koncepti ózine ózgeshe bir insanlıqqa, miynetsúygishlikke shaqırıwshı túsiniklerdiń biri. Bul koncept dóretiwshilerdiń shıǵarmalarında, qosıqlarında, qaraqalpaq prozası hám poeziyasında, folklorlıq dóretpelerinde keń qollanılgan túsiniklerden bolıp, insannıń ózligin, eń názik sezimlerin jámlestiriwshi, tákirarlanbas emociyalardı bastan ótkeretuǵın, bir waqıtta hám shiyrin hám azaplı sezimlerdi jámlestiriwshi birlik sıpatında táriyplesek boladı.

“Kewil” koncepti tómendegilerdi óz ishine aladı desek boladı:

- Kewil – insan sezimlerin kórsetedi;
- Kewiline tiyiw-renjitiw, ókpeletiw;
- Kewili bolıw- unatıw, jaqsı kóriw;

² Н.Н.Болдырев. Когнитивная семантика. Курс лекций по английской филологии: учебное пособие. Изд. 5-е, стер.- Москва-Берлин: directmedia, 2016.- Б.36-47.

³ Г.Исmoilов. Оламнинг фразеологик манзарасида “Инсон” концепти. – Т: УзР.ФА. 2015.

- Kewil- júrek tınıshlıǵı;
- Kewil shınısı – náziklik belgisi;
- Kewil – admgershilik pazıylet;
- Kewil- tazalıq hám páklik belgisi;
- Kewil-insan xarakteri.

“Kewil” koncepti kórkem ádebiy dóretpelerde hám shıǵıp sóylewlerde qollanıwı arqalı olardıń mádeniyliǵın támiyinlewge járdem beredi, bul túsiniktiń túrli jaǵdaylarda ámeliy qollanıwı arqalı áhmiyetli tálim-tárbiyalıq mazmundı payda etedi. Biz qaraqalpaq naqıl-maqallarında “Kewil” túsiniginiń beriliwi hám qollanıw ózgesheligine qaray birneshe túrlerge ajıratıp qarasaq boladı:

- 1) Doslıq qatnasıqları boyınsha naqıl-maqallar;
- 2) Miymandoslıqqa baylanıslı naqıl-maqallar;
- 3) Sharwashılıq temasına baylanıslı naqıllar;
- 4) Tuwısqanlıq máseleleri boyınsha naqıl-maqallar;
- 5) Waqıt, máwsimlerge baylanıslı dórelgen naqıl-maqallar;
- 6) Insanıyılıq pazıyletlerge baylanıslı naqıl-maqallar;
- 7) Turmıslıq talaplar hám úrp-ádetlerge baylanıslı dórelgen naqıl-maqallar.

Biz qaraqalpaq naqıl-maqallarında qollanılgan “Kewil” konceptine say tárizde ózimizge ıqsham túrde usılay túrlerge ajıratsaq boladı.

Xalqımız óziniń uzaq jıllıq táriyxında doslıq, doslıqqa sadıqlıq, jaqsı dos tańlaw, jaman dostan dushpan jaqsıraq degen sıyaqlı ideyalar menen jasap kelgen hám onı jas áwladlarǵa jetkeriwdi lazım dep bilgen. Sebebi, shınında da dos tańlaw, jaqsı dos penen sherik bolıw insannıń ómirinde úlken áhmiyetke iye. Bunı biz xalqımızdıń milliy miyrası esaplangan naqıl-maqallarda, ańız-ápsanalarda, hádis kitaplarınan kórsek boladı. Tórende kórsetilgen naqıl-maqallar misalında kórsek hám onı analizleseک boladı.

a) **Doslıq qatnasıqları boyınsha naqıllar. Misalı:**

Dos kóterer **kewildi**,

Mal kóterer ólimdi⁴.(88-100-tom.89-bet)

Bul naqılда kórip turǵanıımızday, dos insan ómirindeǵı áhmiyetli adamlardan ekenligi hám adamlar turmısında qanday da bir qıyınshılıq júzege kelgen jaǵdayda, dosları olarǵa kómekshi

⁴ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық (100томлық). 88-100том. 2015. (Bunnan keyingi naqıl-maqallarda usı kitaptan alındı)

bolatuǵınıń, doslar ómirde bizge járdemshi, dártimizdi túlawshı sırlas, kerekli demlerde kewilimizdi kóteriwshi insanlar ekenligin kóremiz.

Doslıq tozbas,

Kewil qartaymas.(88-100-tom.90-bet)

Bul berilgen qatarlar arqalı da, doslıq bul tozbaytuǵın, jıldan-jılǵa bekkemlenip baratuǵın qádiriyat ekenligin, al insannıń kewili mudamı jasarıp turatuǵınıń aytıp ótkenligin kóremiz.

Bunda ekewin qatarlasıp súwretlew arqalı da doslıq insannıń kewlin quwantatuǵın, jasartatuǵın sezim ekenligin kórsetip turǵanday boladı.

Dostıń **kewilin** degishpe qaldıradı. (88-100-tom.87-bet)

Bul keltirilgen qatarlarda xalqımızdın ózine say ómir tájiriyesin kóriwimizge boladı.

«Degishpe» sózine qaraqalpaq tiliniń túsinirme sózliginde «házil,basqı,dálkek, oyın» degen dep túsinik berilgen. Bunda ata-babalarımız biz, jaslarǵa dos penen kóp oynaw, házillesiw arqalı kewil qalıp ketiwi múmkinligin aytadı. Sebebi, adamlar házillestim dep oylap, oyındaǵı nárseni jetkerip qoyıwı múmkin hám ortada kelispewshilik kelip shıǵadı. Xalqımız,biykarǵa «Oyınnan oymaq shıǵar» dep aytpaǵan bolsa kerek.

Dostıń **kewline** qarap,

Dushpanǵa kúlki bolma. (88-100-tom. 87-bet)

Bul keltirilgen naqılda bolsa, elimizde dos-dushpanlıq sezimleri bárqulla áhmiyetli temalardan bolǵanlıǵın kóremiz. Dostıń menen jaqsı qarım-qatnasta bolıp, onı húrmetleseń de, dushpanıń aldında kúlki bolıwǵa sebep bolıwshı nárseni heshqashan qılma, hátte bul dostıń ushın bolsa da degenligin kóremiz. Xalqımız awzında taralıp júrgen ańız-ángimelerde de, dushpanıń aldında heshqashan bas iymew kerek ekenligi haqqında ayılǵan.

Parıqsızlıqtıń belgisi,

Baytalın satıp, at eter,

Dostıń **kewlin** qaldırıp,

Dushpanıń **kewlin** shad eter. (88-100-tom. 166-bet)

Bul berilgen qatarlarda xalqımız parıqsız adamnıń belgisin jas atın ǵarrı atqa almastradı, bunda qaraqalpaq tiliniń túsinirme sózliginde “Baytal” sózine “ eki-úsh jastaǵı urǵashı jas jılqı” dep táriyplengen, yaǵnıy, jas, kúshke tolǵan tulparın jaqsı tárbiyalanbaǵan, hálisiz atqa almastradı, jáne de, parıqsız kisi dushpanıń kewilin shad etip quwantıp, dostıń kewilin qaldıradı dep táriypleydi.

b) Tuwısqanlıq máseleleri boyınsha naqıl-maqallar.

Xalqımız turmısında tuwısqanlıq máseleleri eń áhmiyetli temalardan bolǵanlıǵın kóremiz.

Elimizde tuwısqanlar, aǵa-ini, ájapa-sińli, ana-bala qatnasları eń názik máselelerden desek boladı. Sol sıyaqlı xalıq turmısında tuwısqanlıq máseleleri boyınsha naqıl-maqallar dóretilgenin kóremiz.

Erliktiń bolar eń zorı,
Ata-ananıń **kewilin** tap,

Tárbiyalap ósirgen,
Eńbegin júrme zayalap. (88-100-tom. 168-b)

Bul berilgen qatarlarda adamlarǵa, tiykarınan, er azamatlarǵa haqıyqıy erliktiń tiykarı ata-ananıń kewlin tabıw, olarǵa durıs ğamxorlıq kórsetiw, miynetlerin qádirlew ekenligin aytadı.

Perzentler ózin tárbiyalap ósirgen ata-anasınıń qádirin biliwi kerek, olardıń sonsha jıllıq miynetin bosqa ketirmeń, zayalamań degen mánide naqıl etip dóretip ketken. Rasında da, ata-ana óz perzentlerin kámalǵa keltirgenshe qansha jıllıq miynetin kóz aldımızǵa keltiriw qıyın emes.

b) Miymandoslıqqa baylanıslı naqıl-maqallar:

Xalqımız miymandoslıq pazıyletine ayrıqsha itibar bergen. Qaraqalpaq xalqı óziniń miymandoslıǵı, miyzamkeshligi menen tanılǵan. Úyine kelgen qonaqtıń húrmet-izzetin ornına qoyǵan. Sol tiykarda xalqımız óz turmısına say naqıl-maqallardı dóretip otırǵan. “Miyman – ırısqsı menen keledi” degen naqıldan da miymanǵa degen itibardı kórsek boladı.

Tabaǵında ash áyle,

Miyman kewlin xosh áyle. (88-100-tom.121-bet)

Bul keltirilgen qatarlarda úyińe miyman kelse, dasturxanıńa bar nárseni qoy, tabaǵıńa bar asıńdı sal hám sen sol waqıtta kelgen miymanıń kewlin shad eteseń, ol sennen itibar kórgeninen soń bul jaqsılıqtı bir kúni qaytaradı.

“Bás” dep iyttiń kewlin alar,

“Qoy” dep **qonaqtıń** kewlin alar.(88-100-tom. 120-bet)

Bul berilgen qatarlarda xalqımızdıń sharwashılıq penen shuǵıllanǵanın kórsek boladı, “bás” dep aytıw arqalı iyttiń kewlin alıw, bunda, “bás” bul haywanlardı shaqırıwshı buyırıq tańlaq esaplanadı, “qoy” degeni qonaq kelgende qoy soyıw arqalı miymanıń kewlin alıw, oǵan maqul túsiw múmkin ekenligin aytadı.

Barıńdı tartıp ishseń,

Qonaǵıńıń kewlin alarsań.(88-100-tom. 120-bet)

Joqarıda keltirilgen naqılда kelgen qonaqqa qolında bar nárseni ayanbay jaysań, ol qonaqtıń razılıǵın alasań. Eger sen qolında bar nárseni jasırsań, qolı tarlıq etseń, onıń kewilin qaldırasań, sonlıqtan, miymanlarǵa jıllı sózlilik penen qolında bar nárseni dasturxanǵa tartıwımız kerek dep aytadı. Barlıǵı insannıń kewil dep atalǵan názik sezimine baylanıslı boladı.

d) sharwashılıq temasında naqıl-maqallar.

Elimiz táriyxına názer taslasaq, onıń tiykarǵı kóshpeli turmısın súwretleytuǵın sharwashılıq penen baylanıslı xalqımız turmısında folklorlıq dóretpelerden kóplegen naqıl-maqallar dórelgen. Bul arqalı xalqımızdıń tiykarǵı jasaw turmıs tárizi haqqında maǵlıwmatqa iye bolamız.

Asıwdan aspáǵan **túyesi** qurısın,

Kewildegini bilmegen tóresi qurısın. (88-100-tom.147-b)

Joqarıda keltirilgen qatarlarda xalqımızdıń turmısında túyeler jetekshi orındı iyeleytuǵının hám hárqanday alıs-jaqın aralıqlarǵa aparıwshı, elimiz tábiyatına say ıssı, qurǵaq hawa rayına shıdamlı, tózimli úy haywanı esaplanıp, tiykarǵı transport quralı bolǵanlıǵın hám sol arqalı túyelerdiń talay asıwlardı asıwı kerek ekenligin, al eger asıwlardı aspasa, onday túyeler jaqsı emesligin aytıp ótken. Sol tiykarda, tóre, yaǵnıy, kópshiliktiń basshısı bolıp esaplanǵan biy adamnıń insan kewilin biliwi lazımlıǵın, al eger bilmese, onday basshınıń barınan joǵı jaqsı deydi.

Bul jerde kewil – adamnıń ishki qálewi, sırı degen mániste keledi.

Kók dónen júyrik pe?

Kewil júyrik pe? (88-100-tom.116-b)

Bul keltirilgen qatarlarda insannıń kewli júyrikpe yaki sharwashılıq haywanlarınan biri bolǵan kók dónenniń qansha júyrik bolǵanlıǵın bilgenimizdey, kewildi de insannıń názik bir aǵzası bola tura, bizde kewli seziw túsiniǵi bar ekenligi hám bunda adamlar bir nárseni baslawdan aldın ishki sezimleri qandayda bir mániste belgi berip, olarǵa durıs sheshimdi aytıp atırǵanday ózine tán belgi(signal) beretuǵınlıǵın xalqımız burınnan bilgenligin kórsek boladı. Sol arqalı, kewildi at sıyaqlı shaqqan, júyrik ekenligin bilsek boladı.

d) Waqıt, máwsimlerge baylanıslı dóregen naqıllar.

Saqalǵa aq tústi,

Kewilge daq tústi. (88-100-tom. 152-b)

Bul berilgen qatarlarda insannıń jas ózgesheligi menen baylanıslı túrde, adamlardıń jası ótip, qartayıp, kekselik dáwiri baslanǵanǵa shekem kewli jasarıp, xosh keypiyatta júretuǵın bolsa, jası ótip shashına aq túsip baslaǵanınan keyin, bul dúnyanıń ótkinshi bir kárwan saray ekenligin hám bul dúnyadaǵı waqıttıń bir dem menen ótip ketetuǵınlıǵın aytıp, oylanatuǵının aytpaqta. İnsan qartaya baslaǵan waqıtta bul dúnyaǵa keliwinen baslap sol künge shekemgi barlıq waqıyalar, biykar ótkergen kúnlerin eslep, kóz aldına keltiredi.

Dáryanıń suwın báhár tastırar,

Adamnıń **kewilin** miynet tastırar. (88-100-tom. 172-b)

Joqarıda keltirilgen qatarlarda bolsa, xalqımızdıń diyqansılıq penen turmıs keshiretuǵınlıǵın hám tábiyat kórinisinen báhardıń keliwi menen suwdaǵı tońlar erip, ondaǵı muzlar jibip, dáryalar suwı tolıp-tasatuǵının hám sol qatarı insanlardıń da kewli sol sıyaqlı tolıp tasıwı múmkin, biraq onı miynet etiw arqalı kewil-yoshtı tastırıw múmkinligin aytadı.

Elimiz óziniń kóp jıllıq táriyxında insanlardaǵı joqarı adamgershilik qásiyetlerdi júda joqarı bahalap, ondaǵı insanlarǵa tán aǵla pazıyletlerdi bahalap kelgen. Sol qatarı tómende keltirilgen naqıl-maqallardan da kórsek boladı.

e) İnsaniylıq pazıyletlerge baylanıslı naqıllar:

Kózi soqırdan,

Kewli soqır jaman. (88-100-tom. 57-b)

Bul keltirilgen qatarlarda xalqımızdıń kózi ázzi adamnan da göre kewili soqır, heshqanday, jaqsılıq yaqi adamgershilik qásiyetlerdi kórmeytuǵın, ózine qılınǵan miyrim-shápáatti túsinbeytuǵın insanlardıń jaman ekenligin hám olardan qorqıw kerek ekenligin aytadı.

Sınsa **kewil** shınısı,

Qaytıp kelmes qálipke. (88-100-tom. 59-b)

Bul qatarlarda bolsa kewil shınısı bul kewil aynasın sıdırıp alsańız, onı qayta jamaw júda qıyın ekenligin hám onı dúzewdıń derlik ilaji joq ekenligin aytpaqshı bolǵan hám sol arqalı adamlardıń qálbiniń shıysha sıyaqlı názikligin jetkerip bermekshi bolǵan. İnsanlar menen qarım-qatnasta olar menen oylanıp, parasat penen múnásibette bolıw lazımlıǵın yadıńızǵa saladı.

Bir **kewil** júz mın Káába. (88-100-tom. 70-b)

Bul berilgen qatarlarda bolsa, musulman xalıqlarınıń qádirli, sıylı ziyarat ornı bolǵan Káábaǵa degen húrmeti hám muhabbatı qanshelli dárejede joqarı ekenligin eske alǵan halda, adamlar onı kóziniń qarashıǵında asıraytuǵının hám onı kóriw hám tawap etiw ushın qansha jıllar usı niyette bolatuǵının bilgenimizdey, usı insannıń eń hálsiz hám názik bolǵan múshesi kewilge zıyan jetkeriw usı ullı Káábanı qulatıw menen teń bolǵan ayıp ekenligin kórsek boladı. Sol ushın da, biz adamlardıń kewlime tiyiwden, olarǵa ayıp taǵıwdan awlaq bolıwımız kerek.

Kóz kórmes, **kewil** kórer. (88-100-tom. 80-bet)

Xalqımız dóretken bul naqılada adamnıń kózi tek ǵana kóriw menen sheklenetuǵınlıǵın, al kewil bolsa, insannıń kózi kóre almaǵan sırlardı, gózzallıqtı kóre alatuǵınlıǵın jetkerip bere alǵan.

Shınında da, insannıń kewili ol qálegeninen hám bilgeninen artıq sulıwlıqtı seze aladı hám kóredi.

Kewildegi sırdı kóz bildirer. (88-100-tom. 90-bet)

Joqarıda keltirilgen qatarlar sıyaqlı, adamnıń kewili insan oylaǵannan da góre kóp nárseler isley aladı. Insannıń kewili sonday názik, bazı da , adamların kewlindegi sırn kózlerine qarap ta biliw múmkin.

Qalǵan **kewil** - shıqqan jan.

(88-100-tom. 111-bet)

Bul berilgen qatarlar arqalı adamnıń birewden yaki bir nárseden kewili qalǵanday bolsa, ol bir mázi shıqqan jan sıyaqlı boladı. Sonıń ushın da adamlardıń kewiline qaraw, olarǵa muhabbat beriw lazımlıǵın eske saladı.

f) turmıshlıq talaplar hám úrp-ádetke baylanıshlı naqıl-maqallar.

Xalqımız óziniń dóretken naqıl-maqallarında ózleriniń tiykarǵı turmısı hám jasaw shárayatı menen baylanıshlı folklorlıq dóretpelerdi payda etken. Sol qatarı, xalqımız naqıl-maqallarında da óz turmıshlıq shárayatların súwretlewshi naqıllar kózge taslanadı.

Jarlınıń **kewli** qurt kúser,

Jarmasınıń qatıǵı joq. (88-100-tom. 91-b)

Bul berilgen qatarlarda xalqımız ózi tiykarınan ash otırsa da, hárqashan jaqsı turmıs hám azıq-awqattan dáme etetuǵınlıǵın aytadı. Ápiwayı awqatına qatıq qosıp ishe almaǵan xalıq, qalay bolsa da qurt jewdi árman etedi. Bul olardıń bárqulla jaqsılıqqa, gózzallıqqa umtılıp jasaǵanınıń belgisi bolsa kerek.

Gáriptiń«xosh keldiń» awlar. (88-100-tom. 91-b)

Al, bul berilgen qatarlarda bolsa gárip bul el aralap, diywanashılıq etetuǵın adam bolsa, onıń kewilin alıw ushın «Xosh keldiń» dep jıllı sóz aytıwdıń ózi jetkilikli demekshi boladı. Sonıń ushın da, insanlarǵa jıllı sóz aytıp, kewilin kóterip júriwge háreket etiwimiz kerek.

Kóptiń **kewli** kúsemey,

Kósem erler dóremes. (88-100-tom.67-b)

Xalqımız bul aytqan danalıq sózleri arqalı kóp adam júdá qálemegeninshe, xalıq ishinde naǵız er azamatlar payda bolmaydı. Olar xalıq tárepinen neshe jıllar dawamında kútilip, arzu-niyetler menen qosa keledi dep túsindiredi.

Kewil kiri aytsa keter,

Kóylek kiri juwsa keter. (88-100-tom. 113-b)

Bul belgilengen qatarlarda bolsa adamlardıń kiyim-kenshegindegi kirlerdı suwǵa juwıw arqalı tazalaw múmkin bolsa, insannıń kewlindegi kirdi óz ara sáwbetlesiw , dártlesiw arqalı ketirse bolatuǵınlıǵın aytıp ótken. Shınında da, hazirgi kúnde kóp ǵana kelispewshilikler túsınbegenlikten hám bir-birin tınlamaǵanlıqtan kelip shıǵadı.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq folklorında naqıl-maqallar óziniń ayırıqsha orın iyeleytuǵın tarawlarınan biri. Ondaǵı berilgen konceptler óziniń kóp túrliligi hám mazmunı menen basqalardan ayırılıp turadı. Naqıl-maqallarımızda «insan», «gózzallıq», «gúl» sıyaqlı túrli konceptlerdi ushıratıwımız múmkin hám sonıń ishinde «kewil» koncepti júdá jiyi ushırasadı hám mazmunı jaǵınan júdá bay hám ózgeshe bolıp keledi. Bul máseleni ele de tereń úyreniw hám lingvokulturologiyada koncept túsinigin ele de jańasha baǵıtların ashıw biz, jańa izleniwshilerdi kútip turǵan máselelerden desek boladı.

Biz qaraqalpaq til biliminde lingvokulturologiyada koncept túsinigin ele de ashılmaǵan qırların ashıw hám qaraqalpaq naqıl-maqallarındaǵı konceptlerdi úyreniw til biliminiń eń áhmiyetli táreplerinen desek boladı.

REFERENCES

1. Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2012. -№ 5. –Б. 9
2. Н.Н.Болдырев. Когнитивная семантика. Курс лекций по английской филологии: учебное пособие.Изд.5-е,стер.- Москва-Берлин: directmedia,2016.- Б.36-47.
3. Г.Исмоилов. Оламнинг фразеологик манзарасида “Инсон” концепти. – Т: УзР.ФА. 2015
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық (100томлық). 88-100том. 2015.